

Стан тривожності.

Стан супроводжується збентеженістю, дискомфортом, очікуванням гіршого чи невизначеного. Особливо часто стан тривожності відчувають люди, які схильні життєві ситуації розглядати як оцінку їх власних особистісних якостей чи компетентності. Залежність від оцінок інших людей формує усталену якість особистості – тривожність. Стан тривожності також може бути ситуативним, що залежить від схильності до негативного прогнозу власної діяльності.

Отже, емоційні стани – психічні стани, які виникають у процесі життєдіяльності суб'єкта і визначають не тільки рівень інформаційно-енергетичного обміну, але і спрямованість поведінки. Військовий психолог у своїй діяльності повинен безумовно вміти оперативно діагно-

стувати наявність негативних емоційних станів у членів військового колективу та оперативно здійснювати корекційні заходи щодо оптимізації емоційно-вольової сфери військовослужбовців.

1. Крутецкий В.А. Психология / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1974. – 320 с. 2. Петровский А.В. Общая психология. 2-е изд., перераб. и доп. / А.В. Петровский. – М.: Просвещение, 1976. – 479 с. 3. Райгородский Д.Я. Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ, 1997. – 640 с. 4. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М.: Изд-во "Наука", 1983. – 370 с. 5. Дерябин В.С. Чувства, влечения, эмоции. О психологии, психопатологии и физиологии эмоций / В.С. Дерябин. – Х.: ЛКИ, 2010. – 224 с. 6. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.

Надійшла до редколегії 20.02.12

УДК 159.923.2

Н.М. Мась, канд. психол. наук, Н.А. Сторожук, канд. психол. наук, О.Ф. Сальнікова, канд. техн. наук

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СУЇЦИДУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті розглянутий аналіз феномену "суїцид" та положення щодо соціальних й індивідуально-психологічних чинників, які впливають на формування схильності військовослужбовців ЗСУ до суїцидальної поведінки.

Ключові слова: суїцид, аутоагресія, самогубство, військовослужбовці.

In the article the considered analysis of the phenomenon "self-aggression" and positions in relation to social and individual-psychological factors, which influence on forming of inclination of servicemen to self-aggression behavior.

Keywords: self-aggression, suicide, servicemen.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (World Health Organization. Figures and Facts about Suicide), у другій половині ХХ століття самогубства посіли четверте місце у переліку причин смерті взагалі та перше місце серед смерті внаслідок насильницьких дій. Дані статистики свідчать про постійне зростання рівня самогубств і спроб самогубства в останні десятиріччя в усьому світі та в Україні зокрема.

На сьогодні Україна, за даними ВООЗ (2005 р.), увійшла до десятки країн світу з високим рівнем суїцидальної активності. При цьому даний показник підвищився з 19,0 самогубств на 100 000 населення у 1988 році до 29,2 у 2002 році. Тільки протягом останніх трьох років ця жахлива тенденція змінилася незначним зменшенням рівня самогубств до 25,8 самогубств на 100 тис. населення

В цілому за час існування незалежної України (1991–2006 рр.) внаслідок самогубств загальною загинули 207 609 осіб, що відповідає приблизно 0,5% від загальної кількості населення на кінець 2005 р. Саме тому феномен суїциду в сучасній науці та практиці розглядається як гостра медико-соціальна та соціально-психологічна проблема, що постійно перебуває у полі зору фахівців різних галузей: соціологів, юристів, медиків, психіатрів, психологів, педагогів.

За даними наукових досліджень, проведених в Україні, до окремих професійних та соціальних груп підвищеного суїцидального ризику відносять військовослужбовців, робітників Міністерства внутрішніх справ та лікарів, що, безумовно, пов'язано з виснажливим характером трудової діяльності та виникаючим унаслідок цього синдромом хронічної втоми, певною соціальною незахищеністю і високим рівнем алкоголізації в цих групах (за даними Міністерства оборони України, у 2010 році в ЗСУ покінчили життя самогубством 22 військовослужбовця).

Крім того, досить високий рівень суїцидального ризику має така соціально-вікова категорія як "молодь", яка, згідно з положеннями Міжнародної асоціації превенції суїцидів (IASP) за віковими особливостями внесена до переліку окремих верств населення з підвищеним суїцидальним ризиком [5]. Перешкоди, які стають на

заваді досягненню життєвих цілей, реалізації мрій і видаються непереборними, змушують військовослужбовця боротися, шукати вихід, переосмислювати сенс буття. Саме в цьому віці загострюється проблема пошуку сенсу життя, зростає невпевненість у собі, виникають інтимні, особистісні та міжособистісні негаразди, які часто вирішуються шляхом зведення рахунків з життям.

У період становлення моральних цінностей та норм поведінки військовослужбовець строкової служби опиняється в умовах, коли задоволення потреби в самовизначенні супроводжується підвищеною емоційною чутливістю, що проявляється у аутоагресивній поведінці, частіше спрямована на знищення себе як індивіда внаслідок зруйнованих соціальних зв'язків з оточенням, а отже, перетворюється на специфічний негативний засіб самоствердження. Подібними формами самоствердження у військовослужбовців є ризиковані вчинки, наприклад, участь у ризикованій діяльності, зловживання наркотичними речовинами та алкоголем, грубими неаргументованими порушеннями військової дисципліни тощо. При використанні цих засобів самоствердження цінність людського буття ніби підвищується, підкріплюється гострими відчуттями, грою з небезпекою.

За припущенням Н.Фербоу та Е.Шейдмана, люди, що демонструють таку поведінку як алкоголізм, схильність до невиправданого ризику та ін., свідомо наближають власну смерть і схильні до саморуйнівної поведінки. Е.Дюркгейм розглядає поведінку людини, яка свідомо наражається на небезпеку, прагне до ризику, до переживання екстремальних ситуацій, чітко усвідомлюючи ступінь імовірності смертельного кінця, як вид зародкового самогубства. Такі вчинки, за його твердженням, мають аналогічну мотиваційну структуру, тому що пов'язані зі смертельним ризиком [3].

Отже, така соціально-вікова категорія як військовослужбовець строкової служби визначена подвійним ознаками підвищеного суїцидального ризику, а саме: за віковим критерієм (особливості: нестійка самооцінка, труднощі соціально-психологічної адаптації, емоційною нестійкістю, імпульсивністю тощо) та критерієм професійної діяльності (проходження військової служби) (осо-

бливості: чітке дотримання розпорядку дня, брак вільного часу, несення служби у добових нарядах, специфіка відносин у військових підрозділах тощо).

Наукова розробка проблеми самогубств має давні традиції. Упродовж історії людства вона була в центрі уваги філософів, теологів, юристів. Нерідко їхні праці мали суто теоретичний характер, через відсутність достатньо опрацьованої емпіричної бази.

Сьогодні, завдяки зусиллям соціологів, психологів, медичних працівників почали з'являтися наукові розробки, що не лише пояснюють самогубства, а мають на меті їх попередження.

У психологічному словнику самогубство (суїцид) (лат. *sui caedere* – вбивати себе) визначається як усвідомлений акт самоусунення з життя під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, при яких власне життя як вища цінність втрачає сенс.

Вивчення самогубств як явища суспільного життя на рубежі XIX-XX століть дозволило виявити певні загальні закономірності динаміки самогубств. Вони пояснюються впливом лише "зовнішніх" факторів, не залежать від особистості і мають соціальну природу як наслідок хвороб суспільства.

Засновником цього напрямку вважається Е. Дюркгейм, який у своєму класичному дослідженні самогубств класифікує їх таким чином: альтруїстичні самогубства, що скоюються "в благо" та в інтересах будь-яких людей або ідей.

До подібних самогубств належать:

самогубства осіб похилого віку або хворих, які не бажать обтяжувати життя оточуючим;

самогубства, пов'язані зі смертю коханої людини;

добровільні масові, передбачені звичаями самогубства;

самогубства з релігійних переконань (зокрема в Індії, де добровільне позбавлення себе життя під час релігійних церемоній визнавалося доцільною дією і дозволяло перейти у наступне "коло життя");

самогубства, пов'язані з демонстрацією відваги, сміливості;

групові самогубства з ідейних переконань;

серійні наслідувальні самогубства ("феномен Вертера").

Аномічне самогубство є реакцією на життєву кризу (економічну, політичну, сімейну, міжособову тощо), що загрожує добробуту людини або задоволенню її життєвих потреб. Цей вид самогубства характерний для перехідних моментів життя особистості. Зростання рівня такого роду самогубств можна чекати і в нашому суспільстві. Це припущення обґрунтовує Ю. Александровський своєю концепцією соціальних стресових розладів. Також це очевидно із даних статистики. У цьому випадку йдеться про неспроможність значної частини населення пристосуватися до нових умов існування при "зламі" способу життя, руйнуванні системи цінностей, змін критеріїв успіху, падінні рівня життя широких верств населення, тобто тих факторів, що набули поширення в нашій країні за останнє десятиліття;

еогоїстичне самогубство, за переконанням Е. Дюркгейма, характерне для особистостей, які не мають сил жити далі, перебувають у стані меланхолії, депресії, відчувають жаль до себе, прагнуть за допомогою смерті "уникнути" гіршої долі.

Класифікація самогубств, запропонована Е. Дюркгеймом, є досить обмеженою і орієнтовною, що насамперед зумовлене об'єктивними обставинами – знайти єдине обґрунтування такого багатоманітного явища, як самогубство, практично неможливо. Проте до спроб класифікації вдавалися й інші дослідники [2].

Із становленням суїцидології як самостійної галузі наук феномен самогубства дістав таке визначення: самогубство – це навмисне позбавлення себе життя або відмова від вживання заходів щодо його збереження, має в своїй основі одну або багато різномірних причин. Серед причин, що лежать в основі самогубства можна виділити фактори, пов'язані зі спадковістю (що підтверджено близнюковим методом), індивідуально-психологічними якостями, впливами середовища, соціально-економічними факторами [5].

У XX столітті було здійснено тисячі суїцидологічних досліджень, які виявили статистичний зв'язок між суїцидами та темпами індустріалізації, урбанізації, фемінізації, злочинності, безробіттям, міграціями населення, середньою площею житла, цінами на хліб і нафтопродукти, сонячною активністю, змінами клімату, рівнем радіаційного забруднення місцевості. Було встановлено закономірну залежність самогубств від віку, статі, професії, сімейного стану, пори року, доби і навіть погоди. Ці відомості дозволяють прогнозувати динаміку самогубств, розробляти певні прийоми їх загальної профілактики.

Але в кожному випадку самогубства домінує одна причина, що підтримує цілий комплекс обставин, протягом яких і виникає страшна думка. Насамперед до самогубства штовхає безвихідь. Показовими в цьому сенсі міркування Н.А. Бердяєва: "Психологія самогубства є перш за все психологія безнадійності. Безнадія ж є страшне звуження свідомості, згасання для нього всього багатства світу, замикання життя в одній темній тощі, неможливість вийти з неї ... Самогубця закупорений в своєму "Я" – Він перестає бачити сенс у житті всього світу, все забарвлюється для нього в темний колір безнадійної нісенітності, все осмислене витісняється" [1]. Якщо глибше розібратися в цьому понятті, то стає зрозумілим, що людина більше не здатна будувати своє майбутнє. Оскільки цілісність психіки кожного особистості підтримується завдяки певним психологічним захисним механізмам, одним з яких є конструкт власного майбутнього. Якщо настає життєва криза, захист не спрацює, тим самим підвищуючи імовірність виникнення суїцидальних схильностей у особистості.

У науковій літературі подані відомості про специфічні індивідуально-психологічні особливості суїцидентів.

Так, О. Слуцький та М. Занадворнов відносять до них: егоцентризм – "заціклованість" на особистих проблемах за відсутності виражених навчально-виробничих інтересів, "випадання із поля зору" суїцидента суттєвих для інших людей повсякденних проблем, "забування" про свої обов'язки, відповідальність перед іншими. Це можна назвати "звуженням свідомості";

суперзалежність від думки про ставлення до тебе інших осіб, при цьому негативне ставлення до суїцидента робить його життя безглуздом, а це – підвищена вразливість, вибірковість у сфері спілкування, залежність від зовнішніх оцінок на тлі низької самооцінки;

прагнення покарати себе – аутоагресія, при чому спостерігаються невдалі спроби здійснити тиск на близьких, примушуючи їх розв'язувати не свої проблеми – слабкість "Я";

песимізм в оцінці перспектив, відсутність позитивної "Я-концепції", тобто – спустошеність;

параноїдальність – надання своїм проблемам надмірної значущості, втрата гнучкості, здатності до адаптації;

редукція полімодальної мотивації – послаблення спонукальних сил особистості, суїцидент бачить лише одну проблему і лише один спосіб її вирішення – самогубство [7].

В наслідок проведення аналізу наукової літератури (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, К. Лоренц, Д. Доллард,

А. Бандура, Е. Дюркгейм, К. Менінгер, В. Франкл, А.Г. Амбрумова, Г.Я. Пілягіна, В.І. Полтавець, В.В. Сулицький) було встановлено що однією з найвагомійших індивідуально-психологічних характеристик особистості схильної до суїцидальної поведінки є "ауто агресія", яка є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах переживання мікросоціального конфлікту.

Проблема аутоагресії розглядається переважно в рамках клініко-психологічних досліджень (А.Г. Амбрумова, О.Е. Калашнікова, С.В. Жабокрицький, О.М. Моховиков, В.О. Тихоненко, О.В. Вроно, Л.Я. Жезлова та ін.). Аутоагресивною поведінкою вважається багатокомпонентна реакція індивіда на дію оточення. Дослідники зосереджують увагу здебільшого на вивченні мотиваційної основи такої поведінки [3].

Існують підходи, за якими аутоагресія розглядається як природжена інстинктивна риса індивіда (З. Фрейд, К. Лоренц, А. Адлер, Е. Фромм) чи специфічна форма інстинкту самозбереження (В.І. Полтавець, В.С. Первий). Представники ж соціологічної теорії стверджують, що причиною аутоагресивних думок і дій є ізоляваність людини від соціального середовища (Р. Мартенс, А. Bandura, А. Buss)

Теоретичне розуміння аутоагресивної поведінки ґрунтується на поглядах К. Хорні, представника психодинамічного напрямку вивчення руйнівних схильностей, які спрямовані на себе і є наслідком розладу міжособистісних взаємин та невротичного конфлікту особистості [6].

Представники гуманістичної психології Р. Мей, К. Роджерс, які займалися дослідження феноменів тривоги та інших емоційних переживань (недовіра до себе, власного досвіду, ненависть, зневага до життя, само-

тність) вважають їх основними чинниками формування аутоагресивної поведінки [4].

Таким чином, феномен самогубства на рівні однієї, окремо взятої особистості залишається явищем загадковим, глибоко інтимним, його неможливо вивчати систематично. Це, з одного боку, ускладнює прогнозування та профілактику самогубств, а з іншого – спонукає до систематизації спостережень, пошуку в одиничних суїцидальних актах загального і закономірного.

Високий рівень суїцидальної активності серед військовослужбовців Збройних Сил України обумовлює необхідність пошуку ефективних заходів прогнозування, превенції та психопрофілактики аутоагресії. Вивчення соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки, інтрапсихічних особливостей особистості суїцидента дозволить більш повно та якісно розкрити складні механізми дезадаптації військовослужбовців та виявити причини, які спонукають їх до самогубства.

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М., 1989.
2. Дюркгейм, Э. Самоубийство: социологический этюд / Э. Дюркгейм. – М.: Мысль, 1994. – с. 399.
3. Ларіна Т.О. Соціально-психологічні передумови аутоагресивної поведінки молоді: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 [Електронний ресурс] / Т.О. Ларіна; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2004. – 18 с. – укр.
4. Мэй, Р. Смысл тревоги / Р. Мэй; перев. с англ. М. И. Завалова, А. И. Сибуриной – М.: Независимая фирма "Класс", 2001. – 384 с.
5. Пілягіна Г. Я. Проблема саморуйнуючої поведінки серед населення України/ Г. Я. Пілягіна, М. І. Винник // Новості медицини і фармації. – 2007. – № 215. – С. 10–11. . 6. Хорни, К. Невроз и развитие личности / К. Хорни; пер. Л. В. Трубицина; ред. В. Е. Каган, Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1998. – 375 с. 7. Экзистенциальная психология. Экзистенция / Пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 624 с.

Надійшла до редколегії 19.03.12

УДК 159.98

М.Д. Кузьменко, ад'юнкт

ПРОФЕСІЙНА ПРИДАТНІСТЬ ТА ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА КОНТРАКТОМ У ПОВІТРЯНИХ СИЛАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

В статті розглядається сутність визначення професійної придатності при проведенні професійно-психологічного відбору. Проаналізовані засади визначення професійної придатності та пропонуються шляхи покращення її діагностування.

Ключові слова: професійна придатність, надійність, професійно-психологічний відбір, діагностикка.

The paper considers the essence of defining professional suitability in conducting professional and psychological selection. Analyzed the principles of determining professional suitability and proposed ways to improve its diagnostic.

Keywords: professional competence, reliability, professional and psychological selection, diagnostics.

Постановка проблеми. Повітряні Сили Збройних Сил України є єдиним видом Збройних Сил, що постійно несе бойове чергування, захищаючи повітряний простір нашої держави. Виконання завдань бойового чергування вимагає від кожного учасника точного та швидкого виконання своїх функціональних обов'язків. Велика "ціна" помилки фахівця, що діє в екстремальних умовах із дефіцитом часу, враховуючи впровадження новітніх технічних рішень, зразків озброєння, робить надзвичайно актуальною проблему психологічної діагностики професійної придатності кандидатів на військову службу за контрактом у Повітряні Сили Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до "Попередніх результатів оборонного огляду" передбачається орієнтовний розподіл Збройних Сил України за функціональними компонентами на Сили бойового чергування, Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони [5, С.25]. Начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України зазначив, що нові функціональні структури ЗСУ

будуть створені в основному на базі спеціальних підрозділів та Об'єднаних сил швидкого реагування [2].

На цей час завдання протиповітряної оборони важливих об'єктів держави покладені на Повітряні Сили Збройних Сил України, які виконують бойове завдання у мирний час. Особливості функціонування відповідних фахівців характеризуються впливом особливих умов діяльності.

Отже, питання визначення професійної придатності до певної діяльності, передбачення успішності опанування навчальним матеріалом на етапі первинної підготовки та надійності виконання функціональних обов'язків має важливе значення на етапі проведення професійного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Повітряні Сили Збройних Сил України.

Сутністю психологічного компонента професійного відбору є діагностика професійної придатності майбутнього фахівця. Між тим у роботах різних вчених поняття "професійний відбір" і "психологічний відбір" найчастіше ототожнюються [8, С.8]. І хоча проблема професійної